

Leksykon

współczesnej teorii
i filozofii prawa

2. wydanie zmienione i uaktualnione

100

podstawowych
pojęć

pod redakcją
Jerzego Zajadło

Wydawnictwo C.H.Beck

Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa
100 podstawowych pojęć

Polecamy nasze publikacje z tej serii:

red. *Janina Ciechanowicz-McLean*

LEKSYKON OCHRONY ŚRODOWISKA, 2. wyd.

red. *Bogumił Szmulik, Sławomir Serafin*

LEKSYKON OBYWATELA

red. *Alina Wypych-Żywicka*

LEKSYKON PRAWA UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH, 2. wyd.

red. *Jakub Stelina*

LEKSYKON PRAWA PRACY. 100 PODSTAWOWYCH POJĘĆ, 3. wyd.

red. *Janina Elżbieta Kundera, Marek Maciejewski*

LEKSYKON MYŚLICIELI POLITYCZNYCH I PRAWNYCH

dr *Radosław Krajewski*

**LEKSYKON INSTYTUCJI WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI
I OCHRONY PRAWA**

red. *Andrzej Powatowski*

LEKSYKON PRAWA GOSPODARCZEGO PUBLICZNEGO, 3. wyd.

red. *Tadeusz Maciejewski*

LEKSYKON HISTORII PRAWA I USTROJU

red. *Kamil Zeidler*

LEKSYKON PRAWA OCHRONY ZABYTKÓW

Beck Akademia
konferencje • szkolenia • e-learning

Legalis
System Informacji Prawnej

www.ksiegarnia.beck.pl

Leksykon

współczesnej teorii i filozofii prawa

100 podstawowych pojęć

2. wydanie zmienione i uaktualnione

pod redakcją
Jerzego Zajadło

prof. dr hab. Jerzy Zajadło, dr hab. Anna Machnikowska, prof. UG,
dr hab. Oktawian Nawrot, prof. UG, dr hab. Sebastian Sykuna, prof. UG,
dr hab. Piotr Uziębło, prof. UG, dr hab. Kamil Zeidler, prof. UG,
dr hab. Grzegorz Wierczyński, dr Jarosław Niesiołowski, dr Tomasz Snarski,
dr Paweł Sut, dr Tomasz Widłak, dr Wojciech Wiewiórowski,
dr Maciej Wojciechowski, mgr Magdalena Glanc, mgr Karol Gregorczyk,
mgr Barbara Teclaw, mgr Jakub Wejkszner, mgr Martyna Zimmermann-Pepol

Wydawnictwo C.H.Beck
Warszawa 2017

Autorzy leksykonu:

Magdalena Glanc [M.G.], Karol Gregorczyk [K.G.], Anna Machnikowska [A.M.],
Oktawian Nawrot [O.N.], Jarosław Niesiołowski [J.N.], Tomasz Snarski [T.S.], Paweł Sut [P.S.],
Sebastian Sykuna [S.S.], Barbara Teclaw [B.T.], Piotr Uziębło [P.U.], Jakub Wejkszner [J.W.],
Tomasz Widłak [T.W.], Grzegorz Wierczyński [G.W.], Wojciech Wiewiórowski [W.W.],
Maciej Wojciechowski [M.W.], Jerzy Zajadło [J.Z.], Kamil Zeidler [K.Z.],
Martyna Zimmermann-Pepol [M.Z-P].

Recenzent: dr hab. Tomasz Bekrycht

Wydawca: Joanna Ablewicz

Redakcja: Katarzyna Kawczak

Korekta: Jolanta Michalik

Projekt okładki: Robert Rogiński

Fotografia na okładce: Ewelina Kowalska

© **Wydawnictwo C.H.Beck 2017**

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: PanDawer
Druk i oprawa: www.bookfactory.pl

ISBN 978-83-255-9220-2

ISBN e-book 978-83-255-9221-9

SPIS TREŚCI

Przedmowa do 2. wydania	IX
Słowo wstępne.....	XI
Wykaz skrótów	XIII
Wykaz współczesnej literatury	XVII
Aksjologia prawa	1
Akt normatywny	6
Analityczna teoria prawa	8
Argumentacja prawnicza	9
Autonomia prawa	13
Autopojeza	16
Bioprawo	17
Błąd naturalistyczny	20
Celowość prawa	21
<i>Common law</i>	25
Cywilne nieposuszeństwo.....	28
Definicja w prawie	32
Dobro prawne.....	35
Dogmatyka prawa	37
Domniemanie i fikcja prawna	39
Ekonomiczna szkoła prawa	44
Epistemologia a prawo	48
Estetyka prawa	56
Etyka prawnicza.....	62
Fakt prawny	66
Feminizm prawniczy.....	69
Filozofia prawa	74
Filozofia prawa a socjologia prawa	76
Filozofia prawa a teoria prawa.....	81
Formalizm prawniczy	85
Formuła Radbrucha	87
Funkcje prawa	89
Godność a prawo	90

Graficzny obraz systemu prawa	96
Granice prawa	103
Hermeneutyka prawnicza	108
Idea (ideał) prawa	112
Informatyka prawnicza	114
Instrumentalizacja prawa	119
Instytucjonalna teoria prawa	122
Integralna filozofia prawa	126
Intuicja prawnicza	131
<i>Ius a lex</i>	134
Język prawny i prawniczy	139
Jurisprudencja cnót	142
Kierunek filozoficzno-prawny	143
Komunitaryzm	144
Koncepcja prawa	147
Konstytucjonalizm	148
Krytyczna szkoła prawa	153
Kultury prawne	157
Legalność a legitymizacja	159
Literatura i prawo	164
Logika prawnicza	168
Marksistowska teoria prawa	171
Multicentryczność prawa	173
Naturalizacja nauk prawnych	177
Nauki prawne	178
Nieposłuszeństwo sędziowskie	182
Niepozytywistyczne kierunki prawa	183
Norma prawna a przepis prawny	187
Normatywizm	192
Obowiązki prawa	193
Ogłoszenie aktu prawnego	198
Ontologia a prawo	202
Państwo prawa	207
Paternalizm	212
Personalizm	217
Pewność prawa	220

Polityka prawa	224
Postawy wobec prawa	227
Postmodernizm	231
Pozytywizm prawniczy	237
Prawda a prawo	241
Prawo natury	250
Prawo przedmiotowe a prawo podmiotowe	254
Precedens	256
Pryncypializm	260
Przestrzeganie prawa	263
Przymus prawny	265
Psychologiczna teoria prawa	268
Realizm prawniczy	269
Retoryka prawnicza	277
Równość a prawo	280
Sankcje prawne	290
Solidarność a prawo	292
Sprawiedliwość	300
Sprawiedliwość transformacyjna	302
Stosowanie prawa	308
Stosunek prawny	312
System prawa	316
Świadomość prawna	318
Technika prawodawcza	322
Teoria prawa a socjologia prawa	324
Teoria prawa	328
Trudne przypadki	330
Tworzenie prawa	337
Utylitaryzm	341
Wielkie spory w filozofii prawa	344
Wielokulturowość	350
Wnioskowania prawnicze	354
Wolność a prawo	362
Wykładnia prawa	366
Zasady prawa	371
Źródła prawa	373

PRZEDMOWA DO 2. WYDANIA

Oddajemy do rąk Czytelników 2. wydanie naszego leksykonu. Różni się ono w istotny sposób od pierwszej edycji, i to z kilku względów.

Po pierwsze, uwzględniliśmy krytyczne uwagi studentów jako głównych odbiorców tej pozycji oraz nasze własne doświadczenia dydaktyczne. Po drugie, większość z haseł jest opracowana całkowicie na nowo i uwzględnia aktualną literaturę przedmiotu, a tylko kilka haseł pozostawiliśmy bez jakichkolwiek zmian. Po trzecie wreszcie, blisko jedna trzecia haseł to opracowania nowe, które zastąpiły inne, występujące w pierwszym wydaniu.

Współczesna teoria i filozofia prawa jest dziedziną bardzo dynamiczną i ciągle się rozwija. Dajemy temu wyraz w nowej edycji i jednocześnie zakładamy, że odzwierciedla ona najnowsze tendencje występujące w polskiej i światowej jurysprudencji.

Pragnę podziękować *Kamilowi Zeidlerowi* i *Martynie Zimmermann-Pepol* za nieocenioną pomoc w opracowaniu ostatecznej wersji nowego wydania.

Jerzy Zajadło

SŁOWO WSTĘPNE

Prezentowany leksykon powinien być w założeniu jego autorów lekturą pomocniczą i uzupełniającą – nie może więc zastępować ani podręczników ze wstępu do prawoznawstwa, ani tym bardziej z teorii i filozofii prawa. Trudno go też traktować w kategoriach wyczerpującego kompendium wiedzy w zakresie ogólnej refleksji nad prawem. Chodziło nam przede wszystkim o krótką i syntetyczną prezentację najbardziej podstawowych, naszym zdaniem, pojęć funkcjonujących we współczesnej teorii i filozofii prawa. Przyjęty podtytuł leksykonu – „100 podstawowych pojęć” – tłumaczy, dlaczego określone hasła zostały omówione, a inne pominięte.

W leksykonie staramy się odróżniać refleksję teoretyczną od refleksji filozoficznej. Punktem wyjścia było tutaj przyjęcie *kantowskiego* podziału na rozum teoretyczny i rozum praktyczny. Ten pierwszy jest przede wszystkim domeną teorii prawa, która analizuje, systematyzuje i generalizuje prawo takim, jakie ono jest. Ten drugi natomiast jest przede wszystkim domeną filozofii prawa i spełnia funkcję krytyczną, odwołując się do prawa takiego, jakim ono być powinno z punktu widzenia pewnego założonego ideału. Pragniemy tym samym podkreślić, że prawo nie jest tylko elementem inżynierii społecznej, lecz także częścią szeroko pojętej humanistyki. W rezultacie, naszym zdaniem, dobry prawnik to nie tylko „sprawny rzemieślnik”, lecz także „wrażliwy humanista” zdolny do szerszej refleksji teoretycznej i filozoficznej.

Autorzy leksykonu wyszli z założenia, że tak pojęte teoretyczne i filozoficzne instrumentarium stanowi niezbędny element element prawniczej erudycji. W tym znaczeniu prezentowana pozycja jest przeznaczona przede wszystkim dla studentów prawa i administracji, ale nie możemy wykluczyć, że coś interesującego odnajdą w niej także z jednej strony studenci innych kierunków, z drugiej zaś doświadczeni prawnicy–praktycy. Przyjęty układ alfabetyczny powinien ułatwić korzystanie z leksykonu jako lektury uzupełniającej, natomiast przywołana po każdym z haseł literatura ma zachęcić do bardziej pogłębionych studiów.

Za cechę wyróżniającą niniejszy leksykon można do pewnego stopnia uznać skład autorów opracowujących poszczególne hasła. Wbrew tytułowi niniejszej pozycji nie są nimi wyłącznie teoretycy i filozofowie prawa – do współpracy zaprosiliśmy także przedstawicieli innych szeroko pojętych nauk prawnych: prawa europejskiego, prawa konstytucyjnego, prawa międzynarodowego, historii doktryn polityczno-prawnych, informatyki prawniczej. Pragniemy tym samym podkreślić szeroki wymiar teorii i filozofii prawa. Zakładamy jednocześnie, że każdy z prezentowanych tekstów, mimo formalnych odesłań do innych haseł, ma charakter samodzielny i odrębnego eseju, za którego treść każdy z autorów w ramach swojej *licentia poetica* sam ponosi odpowiedzialność.

Prof. dr hab. Jerzy Zajadło
Gdańsk, maj 2007

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Źródła prawa

KC	ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 459 ze zm.)
KK	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1137 ze zm.)
KKW	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 665 ze zm.)
KP	ustawa z 26.6.1974 r. – Kodeks pracy (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1666 ze zm.)
KPA	ustawa z 14.6.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 23 ze zm.)
KPC	ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1822 ze zm.)
KPK	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1749 ze zm.)
KSH	ustawa z 15.9.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1578 ze zm.)
KRO	ustawa z 25.2.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 682 ze zm.)

2. Organy orzekające

ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
SN	Sąd Najwyższy
SA	Sąd Apelacyjny
TK	Trybunał Konstytucyjny
WSA	Wojewódzki Sąd Administracyjny

3. Czasopisma

AAS	<i>Acta Apostolicae Sedis</i>
AFPiFS	Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej
Biul. SN	Biuletyn Sądu Najwyższego
Dz.U.	Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
Dz. Urz.	Dziennik Urzędowy
EPS	Europejski Przegląd Sądowy
FPiED	Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna
GSP	Gdańskie Studia Prawnicze
MoP	Monitor Prawniczy
NP	Nowe Prawo

OTK ZU	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Zbiór Urzędowy
PF	Przegląd Filozoficzny
PiP	Państwo i Prawo
PPC	Polski Proces Cywilny
PPE	Przegląd Prawa Egzekucyjnego
Prok.	Prokurator
PS	Przegląd Sądowy
RNP	Rocznik Nauk Prawnych
RPiE	Ruch Prawniczy i Ekonomiczny
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny
SP	Studia Prawnicze
SP-E	Studia Prawniczo-Ekonomiczne
ST	Samorząd Terytorialny
ZNUŁ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego

4. Inne skróty

art.	artykuł
cz.	część
dn.	dnia
lit.	litera
itd.	i tak dalej
itp.	i tym podobne
m.in.	między innymi
n.	następny/a/e
niepubl.	niepublikowany/a/e
np.	na przykład
Nr	numer
op.cit.	opus citatum, dzieło cytowane
orz.	orzeczenie
ost.	ostatni/a/e
pkt	punkt
post.	postanowienie
poz.	pozycja
r.	rok
red.	redakcja
Rozdz.	Rozdział
RP	Rzeczpospolita Polska
s.	strona
sprost.	sprostowanie
t.	tom
tj.	to jest
t.j.	tekst jednolity

tzw.	tak zwany
uchw.	uchwała
uchw. SN (7)	uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego
ust.	ustęp
UW	Uniwersytet Warszawski
uzas.	uzasadnienie
w.	wiek
w zw.	w związku
wyr.	wyrok
zd.	zdanie
ze zm.	ze zmianami
zł	złoty
zob.	zobacz

WYKAZ WSPÓŁCZESNEJ LITERATURY

- A. Bator, W. Gromski, A. Kozak, S. Kaźmierczyk, Z. Pulka, Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny, Warszawa 2006
- B. H. Bix, A Dictionary of Legal Theory, Oxford 2004
- J. Boć (red.), Prawniczy słownik wyrazów trudnych, Wrocław 2005
- S. Buckel, R. Christensen, A. Fischer-Lescano (red.), Neue Theorien des Rechts, Stuttgart 2006
- J. Coleman, S. Shapiro (red.), The Oxford Handbook of Jurisprudence & Philosophy of Law, Oxford 2002
- M. P. Golding, W. A. Edmundson (red.), Philosophy of Law and Legal Theory, Malden–Oxford–Carlton 2005
- R. L. Hayman Jr., N. Levit, R. Delgado (red.), Jurisprudence Classical and Contemporary: From Natural Law to Postmodernism, St. Paul 2002
- IVR Encyclopedia of Jurisprudence, Legal Theory and Philosophy of Law, 2005 (źródło internetowe www.ivr-enc.info)
- U. Kalina-Prasznic (red.), Encyklopedia prawa, Warszawa 2007
- A. Kaufmann, W. Hassemer, U. Neumann, Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart, Heidelberg 2004
- E. Kundera, M. Maciejewski (red.), Leksykon myślicieli politycznych i prawnych, Warszawa 2006
- S. Lewandowski, A. Malinowski, J. Petzel, Logika dla prawników. Słownik encyklopedyczny, Warszawa 2004
- H. McCoubrey, N. D. White, Textbook on Jurisprudence, Oxford 2002
- I. McLeod, Legal Theory, New York 2005
- L. Morawski, Główne problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian, Warszawa 2005
- K. Opatek, Studia z teorii i filozofii prawa, Kraków 1997
- E. Pattaro (red.), A Treaties of Legal Philosophy and General Jurisprudence, t. 1–5, Dordrecht 2005
- D. Patterson (red.), Philosophy of Law and Legal Theory, Malden–Oxford–Carlton 2003
- J. Penner, D. Schiff, R. Nobles (red.), Jurisprudence & Legal Theory. Commentary and Materials, London 2002
- R. Sarkowicz, J. Stelmach, Teoria prawa, Kraków 1998
- R. Scruton, Słownik myśli politycznej, Poznań 2002
- J. Stelmach, Współczesna filozofia interpretacji prawniczej, Kraków 1999
- J. Stelmach, B. Brożek, Metody prawnicze, Kraków 2006
- J. Stelmach, R. Sarkowicz, Filozofia prawa XIX i XX wieku, Kraków 1998
- B. Szlachta (red.), Słownik społeczny, Kraków 2004
- M. Syszkowska, Zarys filozofii prawa, Białystok 2000

R. Tokarczyk, *Filozofia prawa*, Lublin 2004

R. Wacks, *Understanding Jurisprudence. An Introduction to Legal Theory*, Oxford 2005

S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001

M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady. Reguły. Wskazówki*, Warszawa 2002

M. Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Kraków 2000

AKSJOLOGIA PRAWA

Termin „aksjologia prawa” jest co najmniej dwuznaczny. Po pierwsze, oznacza on może, że prawo posiada (lub prawu przypisuje się) jakąś aksjologię (tj. konkretny system wartości), która może być pojmowana jako cecha, właściwość prawa (będącego w tym wypadku wartością samą w sobie) albo jako zbiór konkretnych wartości społecznych leżących u podstaw porządku prawnego (wpływających na treść decyzji prawodawczych oraz stosowania prawa, i w efekcie realizowanych przez prawo → **dóbr prawnych**) lub określonych wartości wewnętrznych prawa (np. → **pewność prawa**). Po drugie, termin „aksjologia prawa” może stanowić nazwę pewnej dziedziny wiedzy rozumianej jako „subdyscyplina” aksjologii (ogólnej teorii wartości – jednego z głównych działów filozofii). W tym drugim znaczeniu terminu „aksjologia prawa” używa *K. Patecki*, który w następujący sposób nakreśla program i przedmiot tej dyscypliny: „Przedmiotem aksjologii prawa jest skomplikowany syndrom zależności zachodzących pomiędzy wartościami społecznymi a prawnym systemem normatywnym („prawem” w ujęciu socjologiczno-prawnym). Zarówno wartości, jak i prawo są w tej nauce rozumiane jako swoiste zjawiska (fenomeny), co przesądza o jej epistemologicznym charakterze; jest to nauka zmierzająca do uzasadniania swoich twierdzeń (weryfikowania hipotez) poprzez badania empiryczne oraz formułowania koncepcji teoretycznych w sposób umożliwiający ich operacjonalizację (określenie sposobu weryfikacji ich trafności)” (*K. Patecki*, *Aksjologia prawa...*).

Dalsze rozważania dotyczyć będą, przede wszystkim, aksjologii prawa w pierwszym z powyższych ujęć, a w szczególności będą poświęcone różnorodnym zależnościom prawa i wartości. Wartość jest przy tym terminem pojmany wielorako, między innymi, jako: dobro albo jakość dobra; jakość przez